

Krzysztof Pątek
**Archiwizacja materiałów
audiowizualnych**

Wykorzystanie osiągnięć techniki tak szybko rozwijającej się na przestrzeni ostatnich 100 lat spowodowało, że formy przekazu myśli ludzkiej i utrwalania zjawisk otaczającego nas świata daleko przekroczyły granice zakreślone dla nich przez pismo i druk. Wzbogaciły się bowiem o nowe – bardziej zbliżone do rzeczywistości – audiowizualne wartości poznawcze. Dzięki fotografii i taśmie filmowej bez trudu można powołać do życia realną wizję przeszłości, a dzięki taśmie lub płycie dźwiękowej odłożyć w niepamięć znane powiedzenie: „verba volant, scripta manent” („słowa ulatują, pisma pozostają”)¹.

Osiągnięcia techniczne drugiej połowy XX stulecia, a zwłaszcza postępy w dziedzinie rejestracji obrazu i dźwięku spowodowały, że do zasobów archiwalnych coraz częściej trafiać zaczęły dokumenty utrwalane metodami audiowizualnymi i w stosunkowo krótkim czasie uzyskały rangę archiwaliów równoprawnych z aktami. Szybki rozwój radiofonii i telewizji, wzrost znaczenia techniki filmowej w dokumentowaniu wydarzeń i zjawisk, powstawanie nowych instytucji, których podstawowa działalność utrwalana jest w audiowizualnej formie przekazu przyczyniło się do wyodrębnienia w wielu krajach specjalistycznych archiwów zajmujących się gromadzeniem, opracowywaniem, udostępnianiem i konserwacją materiałów dźwiękowych i filmów.²

Rozkwit techniki audiowizualnej w drugiej połowie XX wieku, osiągnięcia w elektronice, wprowadzenie cyfrowych metod rejestracji rzeczywistości, digitalizacja dokumentów, możliwość tworzenia i zabezpieczenia wszelkiego rodzaju materiałów archiwalnych metodami elektronicznymi, postępy w rozwoju techniki komputerowej, nowe metody utrwalania, przetwarzania i magazynowania informacji, wyznaczyły przed instytucjami archiwalnymi zadanie sprostania współczesnej, zaawansowanej technologii, bez której nie będzie możliwe prawidłowe funkcjonowanie nowoczesnego archiwum powołanego do przechowywania i udostępniania informacji utrwalonych na nośnikach multimedialnych wytworzonych przy pomocy techniki cyfrowej.

Niebawem do archiwów i innych instytucji przechowujących zbiory trafiać będą – obok tradycyjnych – nośniki elektroniczne: dyski optyczne, dyskietki komputerowe, płyty kompaktowe, płyty DVD i inne, na których zarejestrowane mogą być rozmaite dane

¹ Helena Karczowa – Problemy krytyki i wykorzystania materiałów fonograficznych [w:] Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie. Warszawa 1969.

² W Polsce problematyką dokumentów audiowizualnych zajmuje się utworzone w 1955 roku Archiwum Dokumentacji Mechanicznej – instytucja o charakterze centralnym powołana w celu gromadzenia, opracowywania, udostępniania i konserwacji materiałów fotograficznych, dźwiękowych i filmowych wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego.

poczawszy od korespondencji i prac biurowych powstających w instytucjach, a na trójwymiarowych filmach z przestrzennym dźwiękiem skończywszy.

Obecnie do najczęściej spotykanych dokumentów audiowizualnych gromadzonych w archiwach, muzeach i bibliotekach należą nagrania dźwiękowe i filmy.

Dokumentacja dźwiękowa – stanowią ją zbiory nagrań utrwalonych na nośnikach dźwięku (płytkach gramofonowych analogowych i cyfrowych, taśmach i kasetach magnetofonowych lub innych, na których zarejestrowano informacje o znaczeniu historycznym, społeczno-politycznym, kulturalnym i naukowym. **Przez nagranie należy rozumieć utrwalony na nośniku dźwięku zapis informacji odnoszących się do określonego wydarzenia, zjawiska lub osoby, powstały w wyniku działalności jednego twórcy.** Na jedno nagranie może składać się część jednostki fizycznej (np. jedna strona płyty), jedna lub więcej jednostek fizycznych (płyt, krążków taśmy, innych).

Do najczęściej spotykanych we współczesnych fonotekach nośników dźwięku zaliczyć można płyty gramofonowe i taśmy magnetyczne³.

Płyty – podzielić można na następujące rodzaje:

- a) standardowe – 78 obr/min. o zapisie normalnorowkowym wykonane z tworzyw sztucznych (tzw. tłukące), nagrywane obustronnie. Średnica płyty wynosi 25 i 30 cm, czas odtwarzania 3-5 min (na jedną stronę), produkowane w Polsce do połowy lat 60-tych.
- b) długogrające – 33 i 1/3 obr/min. o zapisie drobnorowkowym wykonane z tworzyw sztucznych nietłukących, nagrywane obustronnie. Średnica płyty – 25 i 30 cm, czas odtwarzania 25-40 min., produkowane w Polsce do końca lat 80-tych.
- c) długogrające – 45 obr/min. o zapisie drobnorowkowym wykonane z tworzyw nietłukących, nagrywane obustronnie. Średnica płyty – 17,5 cm, czas odtwarzania 10 min.

W połowie lat 80-tych XX wieku upowszechniła się płyta cyfrowa (compact disc - CD), która praktycznie wyparła swe analogowe poprzedniczki. Dźwięk rejestrowany i odtwarzany przy pomocy urządzenia laserowego. Średnica płyty 12 cm, zapis jednostronny, czas odtwarzania (zależnie od pojemności płyty) do 80 minut.

Taśmy – produkowane po II wojnie światowej – mają strukturę dwuwarstwową, złożoną z niemagnetycznego podłoża i warstwy czynnej (magnetycznej). Ze względu na rodzaj warstwy czynnej wyróżnić można taśmy żelazowe, chromowe i żelazowo-kobaltowe. Ze względu na rodzaj podłoża wyróżniamy taśmy na podłożu octanu celulozy, polichloru winylu i poliestru. Taśmy produkowane współcześnie – na podłożu poliestrowym – odznaczają się stosunkowo dużą wytrzymałością na zmiany temperatury i wilgotności, rozciąganie oraz są trudnopalne. W zależności od przeznaczenia (profesjonalnego lub

³ Historyczne nośniki dźwięku takie jak np. cylindry czy wałki w zasadzie stanowią dzisiaj wyłącznie obiekty muzealne odzwierciedlające kolejne etapy rozwoju techniki fonograficznej.

amatorskiego) w fonotekach można się zetknąć z taśmami o różnych grubościach od 50 mikronów do poniżej 20 mikronów.

Poza taśmami, o których wspomniano wyżej, w fonotekach przechowywane są również kasety magnetofonowe (nośnik dźwięku przeznaczony głównie do zapisów amatorskich). Ze względu na grubość taśmy czas zapisu jednej kasety może wynosić od 30 do 120 minut.

Dokumentacja filmowa – stanowią ją zbiory filmów czyli utrwalone na taśmie filmowej (obustronnie perforowanej) lub magnetycznej zespoły scen zarejestrowanych metodą fototechniczną lub wideomagnetyczną. Treść filmu wyrażona jest plastyczną kompozycją ruchomych obrazów uszeregowanych za pomocą montażu i objaśnionych za pomocą słowa, napisów, komentarza lub dialogów. Film składa się z poszczególnych aktów, sekwencji, scen oraz kadrów.

W kinematografii zawodowej na ogół używa się taśmy filmowej o szerokości 16 i 35 mm. Taśmy węższe (8 mm) przeznaczone są do realizacji filmów amatorskich. Dla niektórych rodzajów filmu szeroko-ekranowego używa się taśmy o szerokości 70 mm. W przypadku filmu dźwiękowego ścieżka dźwiękowa znajduje się obok perforacji (zapis dźwięku optyczny lub magnetyczny).

Zbiory filmów składają się z tzw. „materiałów wyjściowych” (taśm archiwalnych) oraz kopii eksploatacyjnych (ekranowych). Do „materiałów wyjściowych” zaliczamy: negatyw obrazu i dźwięku, dupnegatyw i duppozytyw obrazu i dźwięku oraz kopię wzorcową. Materiały wyjściowe powstają w trakcie produkcji filmu i są podstawą do wykonania kopii ekranowych. W przypadku filmów produkowanych na taśmie wideomagnetycznej oryginałem nagrania jest pierwotny egzemplarz filmu, z którego wykonuje się kopie użytkowe, otrzymany w wyniku ostatecznego opracowania nakręconych materiałów, po dokonaniu montażu obrazu i dźwięku. Współczesne programy i filmy na taśmach wideomagnetycznych produkowane są od połowy lat 60-tych XX w. na różnych nośnikach. W archiwach audiowizualnych najczęściej znajdują się następujące typy profesjonalnych taśm wideo:

- U-matic – analogowa – o szerokości $\frac{3}{4}$ ”
- Betacam – analogowa – o szerokości $\frac{1}{2}$ ”
- BetaCam – cyfrowa – o szerokości $\frac{1}{2}$ ”
- Taśmy „A”, „B” i „C” – analogowe – o szerokości 2” i 1”

Oprócz nośników profesjonalnych wykorzystywanych przez wytwórnie filmowe i stacje telewizyjne wiele interesujących materiałów filmowych zarejestrowanych bywa na taśmach amatorskich, do których należą szeroko rozpowszechnione taśmy magnetowidowe VHS i SVHS produkowane przez światowe koncerny takie jak SONY, FUJI, TDK, MAXELL i in. W ostatnich latach w szybkim tempie upowszechnia się cyfrowy amatorski system rejestracji obrazu i dźwięku na taśmach wideo o szerokości 8 mm.

Narastający w szybkim tempie zasób dokumentów audiowizualnych oraz ich odmienna – w stosunku do tradycyjnych archiwaliów – specyfika wymagały opracowania nowych kryteriów oceny wartości i selekcji materiałów różniących się znacznie od dotychczasowych

– przeznaczonych dla akt. Nagrania dźwiękowe i filmy – w przeciwieństwie do materiałów aktowych – rzadko dotyczą spraw administracyjnych związanych z działalnością urzędów i instytucji, nie odzwierciedlają także ich funkcjonowania w sensie kancelaryjnym. Posiadają natomiast właściwą sobie jakość informacyjną. Dotyczą bowiem określonych wydarzeń, zjawisk i osób, a więc przekazują rzeczywistość aktualną. Tej wartości dokumentacji audiowizualnej nie umniejsza fakt, że dotyczy ona zazwyczaj pojedynczych zdarzeń, ani też to, że sama nie kreuje rzeczywistości, lecz tylko ją odzwierciedla.⁴ Dodać należy, że dokumenty audiowizualne powstają często w miejscach trudnodostępnych, a nawet niebezpiecznych i są przekazywane niemal natychmiast niezależnie od odległości. W takich okolicznościach dokumentowane są walki zbrojne, pożary, powodzie, inne katastrofy, zdarzenia w kosmosie. Materiałów zarejestrowanych w ten sposób nie da się zastąpić innymi źródłami, stąd ich unikalna i bezcenna wartość.⁵

Pojęcie oceny dokumentów archiwalnych w kontekście kreowania zasobów archiwów jest kwestią kontrowersyjną. Pojawiają się tu zarówno głosy negujące istnienie jakichkolwiek standardowych kryteriów oceny nagrań oraz takie według których podział materiałów na wartościowe i nie posiadające żadnej wartości jest względnie prosty. Co jednak zrobić z ogromem materiałów w przypadku których trudno określić bezwzględną przynależność do którejkolwiek z tych grup. Przy obecnym postępie cyfrowych technologii zapisu kluczowym zagadnieniem przestaje być problem czy archiwum będzie w stanie pomieścić wszystkie dokumenty. Pytanie powinno raczej brzmieć: czy archiwiści mogą na siebie wziąć odpowiedzialność pogrążenia potencjalnych badaczy w morzu nieistotnych materiałów. Biorąc to pod uwagę stwierdzić należy, że dokonywanie selekcji dokumentów audiowizualnych jest ważną częścią procesu tworzenia archiwum. Należy przy tym podkreślić, że proces selekcji to nie tylko ustalenie wartości materiałów lecz także nadanie im tej wartości poprzez świadomy wybór i włączenie ich do zasobu. Dlatego dokonujący wyboru archiwiści powinni dołożyć wszelkich starań, aby decyzje w tej mierze podejmowane były na podstawie obiektywnych kryteriów ograniczających – na ile to możliwe – ewentualność popełnienia błędu.

Ważnym kryterium selekcji materiałów audiowizualnych jest zaprezentowanie różnych punktów widzenia dotyczących określonych wydarzeń lub zagadnień, a nie ograniczanie się tylko do aspektów przyjętych ogólnie jako słuszne.

Jedną z niewątpliwych zalet dokumentacji audiowizualnej jest niepowtarzalna możliwość uchwycenia chwili w nieustannie zmieniającej się rzeczywistości. Być może obiektyw aparatu fotograficznego lub oko kamery nie przedstawi nam pełnej, wszechstronnie udokumentowanej wersji wydarzeń, jednak w zapisie takim istnieje pewien charakterystyczny autentyzm, dokładność i precyzja.

Dla dokonania krytycznej oceny wartości źródeł wytworzonych metodami audiowizualnymi dodatkowej analizie poddać należy zarówno dane dotyczące twórcy i zleceniodawcy dokumentu (co pozwala na określenie odbiorcy oraz celu realizacji materiału: informacyjny, propagandowy, dydaktyczny, dokumentacyjny, reklamowy, itp.) jak i użytych środków technicznych służących do jego realizacji⁶. Jak wiadomo współczesne środki

⁴ Jan Boniecki – Przewodnik po zasobie fotografii Archiwum Dokumentacji Mechanicznej. Warszawa 2005.

⁵ Tamże.

⁶ H. Karczowa – Rozwój form kancelaryjnych i współczesne rodzaje dokumentów archiwalnych. Dokumentacja wizualna i audialna (fotografie, nagrania i filmy). Toruń 1979.

techniczne zwłaszcza elektroniczne pozwalają na daleko idącą deformację rzeczywistości. Może to prowadzić w konsekwencji do tendencyjnej interpretacji faktów i zdarzeń. Użycie odpowiednich obiektywów (teleobiektywy, obiektywy szerokokątne, etc.) skracających bądź rozszerzających pole widzenia, zastosowanie montażu, wykorzystanie techniki komputerowej dającej możliwość nieograniczonego w zasadzie manipulowania obrazem i dźwiękiem (montaże i fotomontaże elektroniczne) w celu świadomego wprowadzenia w błąd oglądającego nie może być tutaj pominięte. Warto dodać, że dzisiejsza technika umożliwia „stworzenie” filmu lub nagrania z wydarzeń, które nigdy nie miały miejsca, z udziałem autentycznych postaci zaczerpniętych z nagranych wcześniej materiału filmowego, które uczestniczą w owych nie istniejących wydarzeniach. Podobnie – można dzisiaj nagrać dowolnej treści przemówienie osoby, wypowiedzane jej głosem, jeśli tylko dysponujemy zapisem tego głosu.

Niejako na marginesie niniejszych rozważań dodać wypada, iż polem świadomego zniekształcania rzeczywistości przy pomocy techniki audiowizualnej może być również twórczość artystyczna, gdzie mamy do czynienia z zabiegami deformacji służącymi do uzyskania efektów artystycznych.

Wartość dokumentalna fotografii, nagrań dźwiękowych i filmów wynika głównie z audiowizualnej formy przekazu. Chodzi tu zwłaszcza o nieuchwytnie w dokumentach pisanych elementy percypowane drogą słuchu i wzroku. Przemówienie utrwalone na nośniku dźwięku przekazuje nie tylko logikę rozumowania mówcy, ale też umożliwia poznanie jego stanu psychicznego, czynników emocjonalnych towarzyszących wypowiedzi i nadających jej właściwego wyrazu. Dostrzegając walory zapisu dźwiękowego na taśmie magnetycznej polska pisarka Zofia Nałkowska już w końcu lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia w jednej ze swych wypowiedzi stwierdzała: „Wielką zdobyczą na drodze walki z prawem przemijania wydaje mi się utrwalenie żywego głosu ludzkiego na taśmie, przekazywanie go nie w symbolu litery, ale w brzmieniu żywym, w drganiu strun głosowych, w uśmiechu i westchnieniu i w śpiewie. Możliwość usłyszenia myśli człowieka wypowiedzianych jego głosem z głębin przeminionego jest czymś co staje się możliwe, co się urzeczywistnia”.⁷ Dodać do tego można uwagę, iż podobne walory dodatkowo wzbogacone obrazem zauważyć można przeglądając taśmy filmowe. Helena Karczowa w jednym ze swoich ciekawych artykułów pisała na ten temat: „Najwprawniejsze pióro reportera czy też najdokładniejszy opis lub protokół nie oddają atmosfery panującej na sali, w której toczą się obrady, tak jak bezpośrednia, utrwalona na taśmie filmowej transmisja przekazująca aprobatę lub dezaprobatę audytorium wyrażoną oklaskami, śpiewem, śmiechem, gwizdami, albo głębokim milczeniem”⁸. Jak wiadomo treść rozmowy spisana na papierze w trakcie wypowiedzi lub później z taśmy rzadko wiernie oddaje wypowiedziane słowa. Spisujący wywiad dziennikarz na ogół bezwiednie porządkuje szyk zdania, poprawia błędy gramatyczne i stylistyczne, opuszcza nie odpowiadające mu fragmenty. Można zatem stwierdzić, iż dokument audiowizualny przekazuje nam wiele informacji w sposób nieporównanie bogatszy niż czyni to najwierniejsze nawet pismo, zawiera bowiem elementy podane wprost, które w relacjach pisanych znaleźć można co najwyżej między wierszami. Znacznie bogatsze w elementy poznawcze będą wspomnienia i relacje osób, które uczestniczyły w bezpośrednio w różnych wydarzeniach nagrane na taśmę bez udziału osoby spisującej, która mimo woli porządkuje zapisane treści kierując się własną opinią i mentalnością. Stąd między innymi wywodzi się popularność organizowanych w wielu krajach programów historii mówionej (oral history)

⁷ ADM – Nagranie sygn. T 1020.

⁸ Helena Karczowa – Problemy krytyki i wykorzystania.....

czyli rejestrowania na taśmie dźwiękowej lub filmowej nagrań wspomnień różnych ludzi biorących udział w ważnych wydarzeniach o znaczeniu politycznym, społecznym czy kulturalnym.

Przedstawione wyżej uwagi potwierdzają sens generalnej zasady, że żaden rodzaj źródła nie może być przyjmowany bezkrytycznie. Nie zmieniają natomiast faktu, że fotografie, nagrania i filmy stanowią źródło poznania procesów i zjawisk społecznych na równi z innymi materiałami o znaczeniu historycznym.⁹

Kryteria oceny i selekcji materiałów audialnych i wizyjnych można ogólnie podzielić na: **merytoryczne** – służące ocenie wartości treści i formy dokumentu pod względem historycznym (znaczenie dokumentu dla historii, polityki, gospodarki, kultury, etc.) oraz **techniczne** – obejmujące jakość obrazu i dźwięku, stan zachowania nośnika informacji: taśmy magnetofonowej, płyty gramofonowej, taśmy filmowej, taśmy wideo. Kryteria merytoryczne powinny być nadrzędne w stosunku do technicznych, a materiałów uznanych z uwagi na formę i treść za ważne i unikatowe nie należy brakować, nawet w przypadku ich złego stanu technicznego.

Przy ocenie wartości historycznej szczególną uwagę należy zwracać na dokumenty dotyczące faktów, wydarzeń, procesów i zjawisk w różnych ich aspektach i przejawach oraz pod kątem autentyczności, niepowtarzalności i reprezentatywności dla dokumentowanych przez nie problemów. W oparciu o kryteria historyczne do materiałów archiwalnych zaliczamy między innymi utrwalone w obrazie i dźwięku istotne dla państwa, regionów i środowisk wydarzenia polityczne, gospodarcze, społeczne, naukowe i kulturalne, przemówienia i inne formy wypowiedzi mężów stanu, działaczy politycznych i społecznych, wybitnych przedstawicieli życia kulturalnego i naukowego, sportowców. Ponadto zasób archiwalny stanowić będą zapisy dotyczące przemian związanych z urbanizacją, zmianami warunków życia i obyczajów w mieście i na wsi, dzieł sztuki profesjonalnej i amatorskiej, folkloru, zanikających zawodów, osobliwości, itp.

Obok tradycyjnych metod oceny dokumentacji archiwalnej uwzględniających badanie pochodzenia, celu realizacji dokumentu, jego treści, czasu i miejsca powstania, należy uwzględnić wartości uchwytnie drogą słuchu i wzroku wynikające z obrazowo-dźwiękowej formy materiałów. Należą do nich między innymi:

- a) oddana w obrazie i dźwięku reakcja audytorium w czasie manifestacji, wieców, zebrań wyrażona w postaci odpowiedniej gestykulacji, braw, okrzyków, spontanicznych śpiewów, gwizdów, bądź zupełnym braku reakcji,
- b) czynniki emocjonalne towarzyszące przemówieniom, charakteryzujące zaangażowanie mówcy w sprawę, o której mówi, uchwytnie w postaci gestykulacji, poziomu i barwie głosu, jego rytmie, w płynnym lub przerywanym toku wypowiedzi, ilustrujące – poza przytoczoną argumentacją rzeczową – sposób przekonywania przy pomocy odpowiednio użytego gestu lub sugestywnie wypowiedzianego słowa,
- c) elementy dźwięku i obrazu charakteryzujące przynależność środowiskową – wykształcenie, język ubiór, itp. – szczególnie istotne w relacjach i wspomnieniach dotyczących rozmaitych wydarzeń,
- d) tzw. „gest foniczny” wyrażający się w indywidualnych, lingwistycznych i fonetycznych cechach osoby przemawiającej takich jak: barwa i poziom głosu, tempo wypowiedzi,

⁹ Jan Boniecki – Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej i innych archiwów państwowych. Warszawa-Lódź 1989.

- sposób akcentowania, stałe używanie pewnych zwrotów i określeń – elementy wzbogacające „portret” danej osoby,
- e) wartości interpretacyjne słowne i muzyczne, utworów literackich i muzycznych, spektakli teatralnych, wynikające z poziomu umiejętności aktorów, recytatorów i muzyków, przy ocenie których istotną wskazówką może być nazwisko twórcy lub wykonawcy (Julian Tuwim, Konstanty I. Gałczyński, Ludwik Solski, Helena Modrzejewska, Artur Rubinstein)¹⁰,
 - f) elementy dźwięku i obrazu stanowiące narzędzie badań w dziedzinie nauk pomocniczych historii, językoznawstwie, etnografii, itp. Będą to np. elementy stroju regionalnego, posługiwanie się gwarą językową, regionalnym narzeczem (melodia języka), itp.,
 - g) elementy wynikające z bezpośredniości (braku dystansu czasowego) wydarzenia, relacji, zjawiska, itp.,
 - h) widoki zewnętrzne i wnętrza budowli zabytkowych, ważniejszych gmachów publicznych, przedstawiające rozwiązania architektoniczne, techniczne, itp.
 - i) ubiory i stroje odzwierciedlające tendencje panujące w modzie.
 - j) techniczne środki wyrazu lub cechy interpretacyjne realizacji dźwięku i obrazu, zastosowana konwencja zdjęciowa lub fonograficzna o wartości artystycznej (efekty specjalne, tricki, niekonwencjonalna lub nowatorska forma realizacji),
 - k) forma fizyczna dokumentu stanowiąca reprezentatywny przykład określonego sposobu zapisu informacji lub szczególnie przykład odzwierciedlający rozwój technologiczny,
 - l) unikalny lub wyjątkowy techniczny sposób zapisu informacji na nośniku audiowizualnym.

Dokonywanie wartościowania materiałów audiowizualnych przeznaczonych do trwałego przechowywania jest zadaniem niezmiernie trudnym. Jak widać – kryteria oceny są różne i jest ich wiele. Dlatego każde z nich rozpatrywane osobno nie jest wystarczające. Przy ocenie materiałów należy kierować się zestawem dobrze opracowanych kryteriów obejmujących zarówno elementy dotyczące treści i formy nagrania, okoliczności jego powstania i przeznaczenie jak również uwzględniać szeroki wachlarz wartości wynikających z przekazu audiowizualnego.

Dokumenty audiowizualne przechowywane w archiwach należą do tej grupy materiałów archiwalnych, których wytworzenie a następnie użytkowanie wymaga posługiwania się skomplikowaną i drogą – na ogół – aparaturą techniczną. Podobnie rzecz się ma z opracowywaniem zasobu i jego konserwacją.

Podstawą do opracowania dokumentu dźwiękowego lub filmu jest jego przesłuchanie bądź obejrzenie. Stąd w pracy archiwistów audiowizualnych podstawowymi narzędziami

¹⁰ W zasobie nagrań ADM znajduje się interesująca kolekcja głosów poetów i pisarzy polskich recytujących własne wiersze bądź odczytujących fragmenty prozy. Podobną kolekcję stanowi zbiór głosów wybitnych uczonych polskich mówiących na temat swej pracy zawodowej, dorobku naukowego, a także zainteresowań poza zawodowych, upodobań, poglądów etc.

pracy są najczęściej magnetofony i gramofony różnych typów, stoły przeglądowe, magnetowidy. Do tego dochodzą wzmacniacze dźwięku, kolumny głośnikowe, stoły mikserskie, monitory. Aparatura będąca elementarnym wyposażeniem archiwów audiowizualnych zmienia się wraz z rozwojem myśli technicznej. Nowe generacje sprzętu zastępują urządzenia pracujące dawniej. Ta sytuacja wymaga od archiwistów specjalistycznych i aktualizowanych na bieżąco kwalifikacji umożliwiających posługiwanie się coraz bardziej zaawansowanym technologicznie wyposażeniem.

Opracowywanie nagrań – przejęte do zasobu materiały dźwiękowe podlegają opracowaniu archiwalnemu od strony merytorycznej (segregacja, systematyzacja, opracowanie pomocy ewidencyjno-informacyjnych) oraz technicznej (wykonanie kopii użytkowej, doklejenie taśm rozbiegowych, wgranie znaków własnościowych instytucji przechowującej zbiory, etc.). W przypadku materiałów dźwiękowych podstawową jednostką ewidencji jest jedno nagranie stanowiące – jak wspomniano – utrwalony na nośniku dźwięku zapis informacji odnoszących się do określonego wydarzenia, zjawiska lub osoby powstały w wyniku działalności jednego twórcy. Nagranie może składać się z części jednostki fizycznej (płyty, taśmy) lub jednej czy więcej jednostek fizycznych (płyt, krawków taśmy). Opracowanie merytoryczne rozpocząć należy od porządkowania czyli od segregacji materiału na jednostki fizyczne składające się na jedno nagranie. W ramach jednego nagrania należy skompletować i ustalić kolejność poszczególnych jednostek fizycznych oraz przeprowadzić selekcję wariantów i duplikatów. Po dokonaniu powyższych ustaleń dalsze opracowanie merytoryczne polega na wykonaniu archiwalnych pomocy ewidencyjno-informacyjnych bądź wprowadzeniu danych na temat materiałów do komputerowego systemu informacji. Dane te uzyskujemy głównie na podstawie przesłuchania materiału oraz informacji dostarczonych od producenta nośnika i realizatorów dźwięku. Koperty i etykiety płyt często zawierają wiele przydatnych informacji takich między innymi jak: tytuły nagrań, nazwiska autorów, realizatorów i wykonawców oraz datę i czas nagrania.

Formularz recordu komputerowego powinien zawierać dane dotyczące pochodzenia, treści, formy, sygnatury, czasu trwania, daty oraz techniki zapisu. Do formularza wprowadzamy również nazwiska autorów, wykonawców i realizatorów nagrania, nazwy geograficzne (jeśli występują) oraz nazwisko archiwisty wprowadzającego dane.

Przykładowy record powinien składać się z pól zawierających następujące dane:

- sygnaturę

- pochodzenie (nazwa instytucji przekazującej, dar, zakup, etc.)
- tytuł nagrania
- opis treści (streszczenie) zawierające w miarę możliwości wyczerpujące informacje na temat treści i formy nagrania
- data zapisu
- nazwiska autorów, realizatorów i wykonawców
- indeks nazw geograficznych
- czas nagrania
- dane fonograficzne i techniczne (rodzaj nośnika, prędkość przesuwu taśmy lub ilość obr/min., ilość jednostek fizycznych)
- rodzaj zapisu (mono, stereo, jednośląd, wielośląd)
- uwagi (dotyczące stanu technicznego, wykonanych kopii, etc.)

Opracowanie filmów

Podstawową jednostką inwentarzową dla zasobu filmów może być:

- tytuł filmu – jednolite dzieło filmowe objęte jednym tytułem,
- temat – samodzielnie występujący temat filmowy odnoszący się do określonego wydarzenia, zjawiska lub osoby,
- kronika – szereg samodzielnych tematów zestawionych pod określonym kątem widzenia stanowiących wraz z komentarzem pewną całość zwaną kroniką.
Jednostką archiwalną – fizyczną – filmu (tytułu, tematu, kroniki) jest odrębnie opakowany

odcinek taśmy filmowej (akt) składający się na całość jednostki inwentarzowej wraz z

„materiałami wyjściowymi”.

Opracowanie materiałów filmowych należy rozpocząć – podobnie jak w przypadku nagrań dźwiękowych – od segregacji i systematyzacji mającej na celu wyodrębnienie i ustalenie kolejności jednostek archiwalnych (fizycznych) w obrębie jednostki inwentarzowej filmu. Kolejną czynnością jest skompletowanie wszystkich kopii filmu obejmujących „materiały wyjściowe” i taśmy eksploatacyjne. Po dokonaniu powyższych czynności należy przystąpić do wprowadzenia danych do systemu informacji o zbiorach. Dane te uzyskuje się na podstawie obejrzenia materiału oraz w oparciu o dokumentację pisaną powstającą w

trakcie realizacji filmu. Obecnie w instytucjach gromadzących zbiory audiowizualne zaobserwować można odchodzenie od opracowywania tradycyjnych środków ewidencyjnych takich jak katalogi, indeksy i inwentarze tworzone i wypełniane na odpowiednich kartach. Zastępują je bowiem wygodniejsze w użyciu i pozwalające na bardziej zaawansowane wyszukiwanie komputerowe bazy danych. Dla zbiorów filmowych należy prowadzić komputerową bazę danych, do której wprowadza się informacje dotyczące pochodzenia, treści, formy, autorów, realizatorów i wykonawców, rozmiarów i danych technicznych.

Przykładowy record powinien składać się z pól zawierających następujące dane:

- sygnaturę
- pochodzenie (nazwa instytucji przekazującej, dar, zakup, etc.)
- tytuł filmu
- opis treści (streszczenie) zawierające w miarę możliwości wyczerpujące informacje na temat treści i formy filmu
- data realizacji
- nazwiska autorów, realizatorów i wykonawców
- indeks nazw geograficznych
- nośnik (NO, NT, DNO, DNT, KWz, Kek)
- czas
- dane techniczne (szerokość taśmy filmowej, ilość jednostek fizycznych, metraż, kolor, cz- b)
- dźwięk (mono, stereo, magnetyczny, optyczny, niemy)
- uwagi (dotyczące stanu technicznego, wykonanych kopii, etc.)

Warunki przechowywania materiałów audiowizualnych

Gromadzenie nagrań dźwiękowych i filmów wymaga zapewnienia odmiennych od tradycyjnych warunków przechowywania materiałów. W innych warunkach przechowuje się nośniki magnetyczne: taśmy magnetofonowe, taśmy wideofoniczne, w innych natomiast powinny znajdować się taśmy filmowe (barwne i czarno-białe), płyty gramofonowe, czy dyski optyczne. Woda i wysoka temperatura są naturalnymi wrogami nośników

audiowizualnych (temperatura powietrza ma wpływ na tempo procesów chemicznych zachodzących w strukturach taśm (im wyższa temperatura tym procesy szybsze). Nośniki magnetyczne należy usytuować na obojętnych magnetycznie regałach (np. z tworzyw sztucznych) w temperaturze i wilgotności względnej powietrza wynoszącej odpowiednio 18-20 stopni C (bez wahań) i 40% (plus, minus 5%) wilgotności względnej (również bez wahań)¹¹. Taśmy filmowe czarno-białe magazynować należy w temperaturze nie przekraczającej 12 stopni C, natomiast taśmy filmowe barwne – najlepiej poniżej zera, praktycznie zaś do 5 stopni C. Wilgotność względną powinno się utrzymywać na poziomie nie przekraczającym 35%. Stabilność mikroklimatu w magazynach archiwalnych zwłaszcza w okresach ekstremalnych temperatur (latem i zimą) mogą zapewnić jedynie wysokiej jakości urządzenia klimatyzacyjne. Innym ważnym problemem w procesie długotrwałego przechowywania nośników audiowizualnych jest ich ochrona przed szkodliwym działaniem silnych pól magnetycznych i elektrycznych, promieni ultrafioletowych, kurzu i zapylenia. W przypadku taśm magnetycznych osadzające się na warstwie czynnej taśmy cząsteczki kurzu ograniczają kontakt taśmy z głowicą odczytującą magnetofonu powodując pogorszenie jakości odtwarzanego dźwięku.

¹¹ B. Iwanicka, B. Koprowski – Kasety magnetofonowe i magnetowidowe. Warszawa 1988.

Udostępnianie

Zasoby dokumentów audiowizualnych udostępniane są przede wszystkim dla potrzeb mediów: wydawnictw, prasy, radia telewizji, filmu. Użytkownikami zbiorów są na ogół dziennikarze, wydawcy, twórcy programów radiowych i telewizyjnych, filmowcy. Ta specyficzna kategoria korzystających żąda dostępu do materiałów w niespotykanym dotychczas w archiwach tempie. Dla nich liczy się bowiem harmonogram produkcji filmu, cyklu wydawniczego pisma, w którym pracują lub data emisji programu radiowo-telewizyjnego. Dla archiwów oznacza to konieczność sprostania wysokim wymaganiom korzystających i nadążania za szybkim tempem realizacji zadań, do których wykorzystywane są materiały archiwalne.

Najbardziej wartościowe, najstarsze oraz najczęściej udostępniane materiały winno się przegrać na nowe nośniki odznaczające się wysokimi parametrami technicznymi i użytkowymi (kopie użytkowe materiałów) i tylko w tej postaci udostępniać korzystającym.

Udostępnianie dokumentów audiowizualnych ze względu na kosztowną infrastrukturę techniczną oraz dość wysokie koszty powielania dokumentów jest relatywnie droższe niż przechowywanie i udostępnianie akt. W związku z tym wykonywanie reprodukcji dokumentów (kopiowanie fragmentów nagrań i filmów) dla potrzeb korzystających jest odpłatne. Opłaty mające na celu zwrot kosztów własnych i uzyskanie niewielkiej marży uzależnione są od długości kopii nagrań dźwiękowych i filmów oraz celu ich wykorzystania. Na wysokość kosztów wpływ mają również indywidualne życzenia użytkowników w zakresie parametrów jakościowych wykonywanych kopii.

Pewne ograniczenia w zakresie udostępniania nagrań i filmów stanowią przepisy o prawach autorskich obejmujące ochronę autorskich dóbr osobistych, wyłączność

rozporządzania utworem, wynagrodzenie za jego wykorzystanie. W związku z tym posługiwanie się materiałami audiowizualnymi w całości lub w części może mieć miejsce tylko wówczas gdy spełnione są warunki wynikające z praw autorskich. Inne ograniczenia mogą niekiedy wynikać z zastrzeżeń poczynionych przez byłych właścicieli materiałów. Wreszcie wpływ na częstotliwość udostępniania może mieć także fizyczny stan zachowania zbiorów powodujący konieczność wyłączenia ich z obiegu do czasu przeprowadzenia niezbędnych zabiegów konserwacyjnych.

Konserwacja materiałów

Ważnym zadaniem pracy archiwów jest ochrona i konserwacja materiałów. Konserwacja materiałów audiowizualnych obejmuje tzw. profilaktykę i konserwację właściwą. Profilaktyka polega na stwarzaniu możliwie najlepszych warunków przechowywania i eksploatacji dokumentów mających na celu niedopuszczenie do zniszczeń lub uszkodzeń naturalnych i przypadkowych nośnika. Właściwe obchodzenie się z dokumentami oraz utrzymanie w należytej sprawności urządzeń technicznych służących do ich odczytu ma wpływ na prawidłową eksploatację oraz zapobiega uszkodzeniom i deformacjom kształtu płyt oraz taśm magnetycznych i filmowych. Chroni je przed kurzem oraz częstymi zmianami temperatury i wilgotności względnej powietrza (wiąże się to oczywiście z koniecznością utrzymania właściwego mikroklimatu oraz czystości w pomieszczeniach magazynowych). Konserwacja właściwa ma na celu prowadzenie zabiegów zmierzających do poprawienia jakości nośnika uszkodzonego, zdeformowanego, przerwanego, zakurzonego itp. W tym wypadku poza kosztownymi metodami restauracji

taśm filmowych możliwych do wykonania w wyspecjalizowanych ośrodkach nie dysponuje się nazbyt bogatym arsenałem środków. W razie stwierdzenia złego stanu zachowania materiałów, zwłaszcza nośników magnetycznych, podstawowym zabiegiem konserwacyjnym jest niezwłoczne skopiowanie uszkodzonych dokumentów. Niezależnie od działań przedstawionych wyżej co kilka lat należy przeprowadzać wyrywkową kontrolę stanu zachowania oraz jakości poszczególnych rodzajów materiałów. W ramach konserwacji zbiorów utrwalonych na taśmach magnetycznych (audio, wideo) warto wykonać kopie cyfrowe nagrań poddanych uprzednio komputerowej (elektronicznej) obróbce odszumiania (dźwięk). Zapis cyfrowy dający możliwość uzyskania kopii dokumentu równej pod względem jakości oryginałowi pozwala na uniknięcie strat jakościowych obrazu i dźwięku wynikających z kopiowania materiałów (co było plagą stosowanej dotychczas techniki analogowej).

Kwalifikacje pracowników zajmujących się zbiorami audiowizualnymi

Pracownicy działalności podstawowej archiwów wykonujący prace z zakresu archiwizacji dokumentacji audiowizualnej powinni posiadać specjalistyczne kwalifikacje zawodowe w zakresie archiwistyki na poziomie uniwersyteckim (wydziały humanistyczne: historia, archiwistyka), natomiast personel zajmujący się techniczną stroną archiwizacji wymagającą znajomości obsługi aparatury audiowizualnej i innych urządzeń technicznych powinien posiadać stosowne do zadań kwalifikacje techniczne na poziomie wyższym lub średnim.

mgr Krzysztof Pątek

Archiwum Dokumentacji Mechanicznej (Warszawa)
